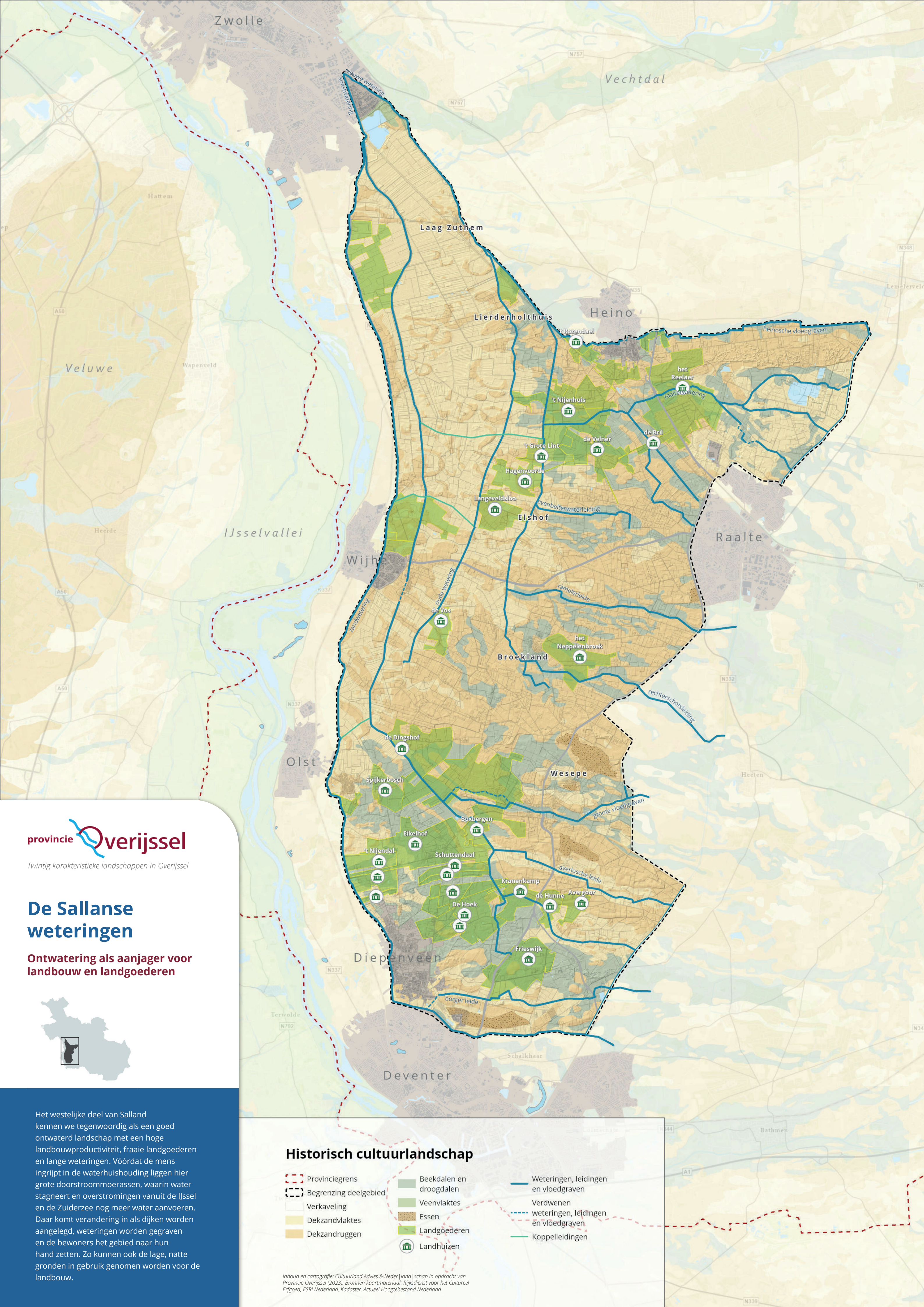

provincie Overijssel

Twintig karakteristieke landschappen in Overijssel

De Sallanse weteringen

Ontwatering als aanjager voor landbouw en landgoederen

Het westelijke deel van Salland kennen we tegenwoordig als een goed ontwaterd landschap met een hoge landbouwproductiviteit, fraaie landgoederen en lange weteringen. Vóórdat de mens ingrijpt in de waterhuishouding liggen hier grote doorstroommoerassen, waarin water stagneert en overstromingen vanuit de IJssel en de Zuiderzee nog meer water aanvoeren. Daar komt verandering in als dijken worden aangelegd, weteringen worden gegraven en de bewoners het gebied naar hun hand zetten. Zo kunnen ook de lage, natte gronden in gebruik genomen worden voor de landbouw.

Historisch cultuurlandschap

Provinciegrens	Beekdalen en droogdalen	Weteringen, leidingen en vloedgraven
Begrenzing deelgebied	Veenvlaktes	Verdwenen weteringen, leidingen en vloedgraven
Verkaveling	Essen	Koppelleidingen
Dekzandvlaktes	Landgoederen	
Dekzandruggen	Landhuizen	

Inhoud en cartografie: Cultuurland Advies & Neder | land | schap in opdracht van Provincie Overijssel (2023). Bronnen kaartmateriaal: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, ESRI Nederland, Kadaster, Actueel Hoogtebestand Nederland

Tijdsvensters

De Sallandse weteringen

1. Het natuurlijke landschap (< 800 na Chr.)

Natuurlijke afwatering via landschappelijke laagtes

Het landschap ten westen van de Sallandse Heuvelrug is grotendeels in de laatste ijstijd, gevormd. Een dik pakket fijn zand verstuift in deze periode en wordt door de wind over het bestaande landschap afgezet. Het verstoven zand zorgt voor de karakteristiek glooiende dekzandkoppen en -ruggen. Tussen deze hoger gelegen plekken liggen moerassige laagtes, waarin het water van de Sallands Heuvelrug in westelijke richting naar het laagste punt in de omgeving van Zwolle stroomt. Met het warmer en natter wordende klimaat raken de dalen na de ijstijden begroeid met veenmoerassen en wordt de afwatering bemoeilijkt. Zo vormen zich in dit deel van Salland geen natuurlijke beken, maar stroomt het water via de moerassen langzaam af richting het westen. De afstroming richting de IJssel wordt bemoeilijkt door de aanwezigheid van rivierduinen, dekzandruggen en oeverwallen, die natuurlijke barrières in het landschap vormen.

2. Middeleeuwse dorpslandschappen (800 tot 1850)

Dijken en uitwateringssluizen

Tot het begin van de middeleeuwen worden enkel de hoger gelegen dekzandruggen en -koppen bewoond. De natuurlijke laagtes blijven ongerepte moerasgebieden, die regelmatig vanuit de IJssel overstromen en waar het water gemakkelijk stagneert. Om het land tegen deze overstromingen te beschermen begint men met ingrepen in de waterhuishouding. Langs de oeverwallen van de IJssel worden kleine dijken en uitwateringssluizen aangelegd. Hiermee wordt het rivierwater bij hoog water permanent gekeerd en kan de uitwateringssluis bij laag water worden geopend om het water uit het achterland af te laten stromen.

Een stelsel van kunstmatige waterlopen

Tussen de twaalfde en veertiende neemt de bedijking langs de IJssel toe en worden losse dijkdelen met elkaar verbonden tot er een doorgaande IJsseldijk ontstaat. Keerzijde is dat de mogelijkheden tot afwateren sterk wordt beperkt. Gelijktijdig maakt de bevolking een snelle groei door, waardoor meer voedsel moet worden verbouwd en het bewoonbare oppervlakte al snel te klein blijkt. Door de moerassige laagtes in ontginning te brengen kunnen ook deze gronden gebruikt worden voor de landbouw. Om de moerassen, vaak aangeduid met de term ‘-broek’, te ontwateren worden lange weteringen gegraven. Ten oosten van Deventer ontstaan op deze manier de Zandwetering en de Soestwetering. Iets verder in het achterland, grofweg tussen Olst en Wijhe, worden de Oude en Nieuwe Wetering gegraven. In sommige gevallen kan daarbij gebruik gemaakt worden van een bestaande natuurlijke watergang, maar voor het overgrote deel wordt een nieuwe, kaarsrechte watergang dwars

door het natuurlijke landschap gegraven. Uiteindelijk kwamen de vier weteringen ter hoogte van het huidige bedrijventerrein Marslanden bij Zwolle samen, om via de stadsgracht in het Zwarte Water af te wateren. Het Zwarte Water wordt dan ook gevoed door de Sallandse broekgebieden.

Vloedgravens, hoevezwermen en landgoederen

Het stelsel van kunstmatige watergangen beperkt zich niet enkel tot de broekgebieden direct ten oosten van de IJssel. Ook veel verder in het achterland vinden ontginningen van de moerassige laagten plaats. Door het aanwezige stelsel van weteringen kunnen deze gebieden relatief eenvoudig worden ontwaterd. Dat doet men door simpelweg nieuwe watergangen vanaf de wetering naar het te ontwateren moeras te graven. Deze kleinere watergangen worden lokaal vloedgravens of leigraven genoemd. Vloed verwijst naar het wegvloeien van water, lei naar het leiden van het water naar een lager punt. In het huidige landschap worden de leigraven veelal als waterleiding of leide aangeduid, zoals de Ramelerlei ten westen van Raalte of de Bleershorster Waterleiding bij Heeten.

De eerste ontginningen van de moerassige laagten ontstaan in de nabijheid van de oude nederzettingen op de grotere dekzandruggen. De lagere gronden worden omgezet naar weide- en hooiland en op de nu beter bereikbare dekzandkopjes kunnen nieuwe boerderijen worden gebouwd. Doordat deze dekzandkopjes slechts een beperkte omvang kennen, is een karakteristiek patroon van verspreide boerderijen ontstaan, die hier hoevezwermen worden genoemd. Okkenbroek is daar een goed voorbeeld van. In de meer afgelegen en minder vruchtbare plekken ontstaan kleine ontginningen van keuterboeren. Op de grotere dekzandkoppen kunnen welvarende boerderijen uitgroeien tot landgoederen. Ten noorden van Deventer ontstaan bijvoorbeeld langs de Zandwetering de landgoederen Nijendaal, Wijnbergen en Hoenlo en langs de Soestwetering Kranenkamp en Boxbergen. Verder stroomafwaarts worden langs de Nieuwe Wetering en de Kolkwetering de landgoederen De Gunne, Colkhof en Den Alerdinck gesticht. Om het laatstgenoemde landgoed tegen (zeldzame) overstromingen en opstuwingen van de Zuiderzee te beschermen wordt in 1830 daar een zeedijk aangelegd.

3. Het moderne landschap (1850 tot heden)

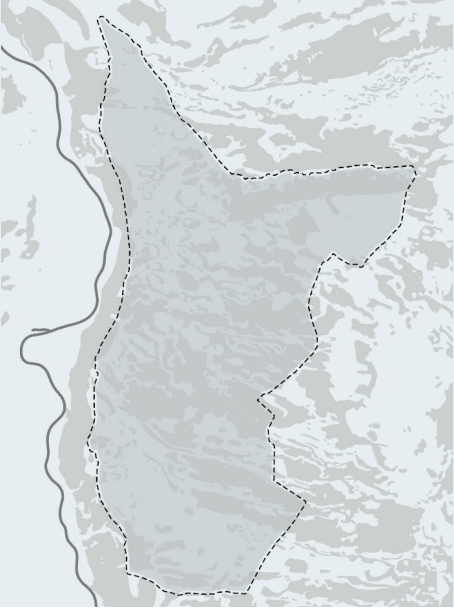
Koppelleidingen op de Soestwetering

Na de ontginning van de natte laagtes zijn er nauwelijks nog plekken in het achterland van Salland die als natuurlijke waterbuffer kunnen dienen. Bij hevige neerslag wordt het water via het systeem van kunstmatige watergangen snel afgevoerd. Doordat in de loop der eeuwen steeds meer watergangen op de weteringen zijn aangetakt, kunnen deze de hoeveelheid water echter nauwelijks aan, wat vooral in de achttiende en negentiende eeuw tot veel wateroverlast leidt. Een oplossing wordt gevonden door de weteringen op deze hogere afvoeren in te richten. Het aanpassen van alle vier weteringen blijkt echter te kostbaar, waarna halverwege de twintigste eeuw besluit men om de Soestwetering tot belangrijkste afvoergeul te maken. Er worden extra watergangen van de overige weteringen naar de Soestwetering gegraven, ook wel koppelleidingen genoemd. Ten zuiden van Heino vormen de Raalterwetering en Nieuwe Raalterwetering de koppelleiding van de Nieuwe Wetering naar de Soestwetering en ten oosten van Wijhe en Olst vinden koppelingen plaats vanuit de Oude Wetering en Zandwetering.

Schaalvergroting en versnelde afvoer van water

In de 20ste eeuw worden ruilverkavelingen en verbeteringswerkzaamheden uitgevoerd, zodat de landbouwpercelen ook in de winter nog begaanbaar zijn. Door deze werkzaamheden zijn veel percelen flink vergroot. Ook zijn de vloed- en leigravens verdiept en verbreed, zodat ze nog sneller het overtollige water kunnen afvoeren. Zo ontstond een nieuw landschap, waarin nog weinig herinnert aan het waterrijke landschap dat hier ooit lag. Desondanks zijn de meeste middeleeuwse watergangen nog steeds in het landschap aanwezig en is tevens het onderscheid tussen de oude dorpen, kleine buurtschappen en hoevezwermen nog duidelijk zichtbaar.

1. < 800 na Chr.

Tussen de IJssel en de Sallandse Heuvelrug ligt een laagte in het landschap die tijdens de voorlaatste ijstijd werd gevormd. In de laatste ijstijd kwam het zand tot verstuiving en ontstonden dekzandruggen en -kopjes. In dit laaggelegen landschap ontstond in de loop der tijd een doorstroommoeras, waarin het water van de hoge gronden richting de rivier afstroomde. Op de paleogeografische kaart ca. 250 v. Chr. (rechts) is de veenbedekking met de roodbruine kleur aangegeven.

2. 800 tot 1850

In de middeleeuwen wordt de IJssel bedijkt en groeit de bevolking langs de rivier snel. Om nieuwe grond geschikt te maken voor de landbouw wordt begonnen met de ontginning van de broekgebieden. Om ze te ontwateren wordt een stelsel van kunstmatige waterlopen gegraven, die afwateren op de rivier: de Sallandse weteringen. Zo trekt men steeds verder in het gebied en ontstaan nederzettingen, hoevezwarmen en landgoederen.

3. 1850 tot heden

Om de afwatering te verbeteren wordt het stelsel van weteringen steeds verder uitgebreid en worden weteringen op elkaar aangesloten. In de 20ste eeuw vindt een sterke schaalvergroting plaats, waardoor het landschap in dit deel van Salland ingrijpend is veranderd.

>> Brug over de Nieuwe Wetering Bron: Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

